

УДК 633.88

DOI <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2025.eco.3-60.22>

ЛІКАРСЬКІ РОСЛИНИ (ROSACEAE, ASTERACEAE, FABACEAE, APIACEAE) ОКОЛИЦЬ М. ЖИТОМИРА

Кононенко Р.О., Пацюк М.К.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

вул. В. Бердичівська, 40, 10008, м. Житомир

kostivna@ukr.net

В околицях м. Житомира нами вивчено 48 видів лікарських рослин, які належать до 4-х родин (Rosaceae, Asteraceae, Fabaceae, Apiaceae) та 42 родів (*Filipendula*, *Crataegus*, *Sorbus*, *Potentilla*, *Fragaria*, *Rosa*, *Prunus*, *Aronia*, *Rubus*, *Agrimonia*, *Geum*, *Sanguisorba*, *Achillea*, *Echinacea*, *Solidago*, *Taraxacum*, *Arctium*, *Calendula*, *Inula*, *Tussilago*, *Artemisia*, *Matricaria*, *Cichorium*, *Centaurea*, *Bidens*, *Tanacetum*, *Gnaphalium*, *Helichrysum*, *Melilotus*, *Ononis*, *Trifolium*, *Robinia*, *Caragana*, *Astragalus*, *Securigera*, *Pisum*, *Lathyrus*, *Levisticum*, *Conium*, *Carum*, *Anethum*, *Daucus*). Це такі види рослин: *Filipendula vulgaris*, *Crataegus sanguinea*, *Sorbus aucuparia*, *Potentilla erecta*, *Argentina anserina*, *Fragaria vesca*, *Rosa canina*, *Prunus cerasus*, *Prunus avium*, *Prunus padus*, *Aronia melanocarpa*, *Rubus caesius*, *Rubus idaeus*, *Agrimonia eupatoria*, *Geum rivale*, *Sanguisorba officinalis*, *Achillea millefolium*, *Echinacea purpurea*, *Solidago virgaurea*, *Taraxacum officinale*, *Arctium lappa*, *Calendula officinalis*, *Inula helenium*, *Tussilago farfara*, *Artemisia absinthium*, *Matricaria recutita*, *Matricaria discoidea*, *Cichorium intybus*, *Centaurea cyanus*, *Bidens tripartita*, *Tanacetum vulgare*, *Gnaphalium uliginosum*, *Helichrysum arenarium*, *Melilotus officinalis*, *Ononis arvensis*, *Trifolium pratense*, *Trifolium repens*, *Robinia pseudoacacia*, *Caragana arborescens*, *Astragalus cicer*, *Securigera varia*, *Pisum sativum*, *Lathyrus pratensis*, *Levisticum officinale*, *Conium maculatum*, *Carum carvi*, *Anethum graveolens*, *Daucus carota*. Серед життєвих форм трапляються багаторічні, дворічні та однорічні рослини. Дуже часто трапляється 14 видів рослин, часто – 9, досить часто – 12, зрідка – 7, поодинокі – 6. Усі знайдені рослини багаті на вітаміни та мають лікувальні властивості. Червонокнижні види рослин у наших дослідженнях не реєструвалися. **Ключові слова:** лікарські рослини, Rosaceae, Asteraceae, Fabaceae, Apiaceae, м. Житомир.

Medicinal plants (Rosaceae, Asteraceae, Fabaceae, Apiaceae) in the vicinity of Zhytomyr city. Kononenko R., Patsyuk M.

We have studied 48 species of medicinal plants belonging to 4 families (Rosaceae, Asteraceae, Fabaceae, Apiaceae) and 42 genera (*Filipendula*, *Crataegus*, *Sorbus*, *Potentilla*, *Fragaria*, *Rosa*, *Prunus*, *Aronia*, *Rubus*, *Agrimonia*, *Geum*, *Sanguisorba*, *Achillea*, *Echinacea*, *Solidago*, *Taraxacum*, *Arctium*, *Calendula*, *Inula*, *Tussilago*, *Artemisia*, *Matricaria*, *Cichorium*, *Centaurea*, *Bidens*, *Tanacetum*, *Gnaphalium*, *Helichrysum*, *Melilotus*, *Ononis*, *Trifolium*, *Robinia*, *Caragana*, *Astragalus*, *Securigera*, *Pisum*, *Lathyrus*, *Levisticum*, *Conium*, *Carum*, *Anethum*, *Daucus*) in the vicinity of Zhytomyr city. This is such species: *Filipendula vulgaris*, *Crataegus sanguinea*, *Sorbus aucuparia*, *Potentilla erecta*, *Argentina anserina*, *Fragaria vesca*, *Rosa canina*, *Prunus cerasus*, *Prunus avium*, *Prunus padus*, *Aronia melanocarpa*, *Rubus caesius*, *Rubus idaeus*, *Agrimonia eupatoria*, *Geum rivale*, *Sanguisorba officinalis*, *Achillea millefolium*, *Echinacea purpurea*, *Solidago virgaurea*, *Taraxacum officinale*, *Arctium lappa*, *Calendula officinalis*, *Inula helenium*, *Tussilago farfara*, *Artemisia absinthium*, *Matricaria recutita*, *Matricaria discoidea*, *Cichorium intybus*, *Centaurea cyanus*, *Bidens tripartita*, *Tanacetum vulgare*, *Gnaphalium uliginosum*, *Helichrysum arenarium*, *Melilotus officinalis*, *Ononis arvensis*, *Trifolium pratense*, *Trifolium repens*, *Robinia pseudoacacia*, *Caragana arborescens*, *Astragalus cicer*, *Securigera varia*, *Pisum sativum*, *Lathyrus pratensis*, *Levisticum officinale*, *Conium maculatum*, *Carum carvi*, *Anethum graveolens*, *Daucus carota*. Life forms include perennial, biennial and annual plants. There are 14 plant species very often, 9 – often, 12 – quite often, 7 – occasionally, and 6 – singly. All the plants found are rich in vitamins and have medicinal properties. Red-listed plant species were not recorded in our surveys. **Key words:** medicinal plants, Rosaceae, Asteraceae, Fabaceae, Apiaceae, Zhytomyr city.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. До лікарських рослин України належать близько 2219 видів [6-8], які трапляються в горах, лісах, степах, пустелях та болотах. Ці рослини містять речовини, що впливають на нервову й імунну системи та є регуляторами обміну речовин. В рослинах міститься цілий комплекс біологічно активних речовин, а саме: алкалоїди, сапоніни, флавоноїди, таніни, вітаміни, ефірні олії, лікувальні форми з яких позитивно впливають на різні системи органів людини (серцево-судинну, дихальну, травну, видільну та ін.). Більшість представників рослин мають антигіперліпідемічні, протизапальні, антиоксидантні, протимікробні, протипухлинні, гіпоглікемічні, седативні та спазмолітичні ефекти.

Рослини, які ми живимо в їжу також мають лікувальні властивості. Лікарські рослини є основою сучасної та народної медицини й є об'єктом заготівлі сировини для профілактики та лікування хвороб. Причиною відсутності заготівлі сировини є незнання рослин своєї місцевості та низький рівень ботанічної грамотності. Оскільки флора м. Житомира має унікальний фонд лікарських рослин, метою нашої роботи є вивчити склад найпоширеніших видів лікарських рослин околиць м. Житомира.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Видовий склад лікарських рослин різних областей України, їх ботанічна характеристика та лікувальні властивості вказані в працях Мінарченко В. М., Гродзінського А. М., Довгополої І. Л., Клеpecь О. В., Байрак О. М., Сагайдак В. Р., Кречківської Г. В., Федорончука М. М. та ін. [1-4, 6-8, 11, 12, 14, 15].

Матеріал та методи дослідження. Дослідження проводили в 2024-2025 р.р. маршрутним методом в межах околиць м. Житомира. Всього закладено 65 облікових площ та 120 облікових ділянок. У вибраних точках здійснювали опис рослинності, на основі чого був складений флористичний конспект найбільш поширених видів лікарських рослин. Визначали рослини за [5, 13]. Складання списку видів рослин проводився таким чином: порядковий номер ділянки або маршруту; дата проведення дослідження; видова назва рослини; кількість представників окремого виду. Для встановлення частоти трапляння видів рослин використовували матеріали наведені в Червоній книзі України [16]. Життєві форми рослин визначали за [9,10].

Усі матеріали занесені до інформаційних таблиць, які створені в форматах MS Excel та MS Word.

Виклад основного матеріалу. Список найбільш поширених видів лікарських рослин околиць м. Житомира представлений нижче.

Родина Розові (Rosaceae)

Рід Гадючник (*Filipendula*)

Гадючник звичайний (*Filipendula vulgaris* Moench, 1794)

Рід Глід (*Crataegus*)

Глід криваво-червоний (*Crataegus sanguinea* Pall., 1784)

Рід Горобина (*Sorbus*)

Горобина звичайна (*Sorbus aucuparia* L., 1753)

Рід Перстач (*Potentilla*)

Перстач прямостоячий (*Potentilla erecta* Raeusch., 1797)

Перстач гусячий (*Argentina anserina* L., 1753)

Рід Суниці (*Fragaria*)

Суниці лісові (*Fragaria vesca* L., 1753)

Рід Шипшина (*Rosa*)

Шипшина собача (*Rosa canina* L., 1753)

Рід Слива (*Prunus*)

Вишня звичайна (*Prunus cerasus* L., 1753)

Вишня пташина, або черешня (*Prunus avium* L., 1753)

Черемха звичайна (*Prunus padus* L., 1753)

Рід Аронія (*Aronia*)

Горобина чорноплідна, або аронія (*Aronia melanocarpa* Michx., 1821)

Рід Ожина (*Rubus*)

Ожина сиза, або звичайна (*Rubus caesius* L., 1753)

Малина звичайна (*Rubus idaeus* L., 1753)

Рід Парило (*Agrimonia*)

Парило звичайне (*Agrimonia eupatoria* L., 1753)

Рід Гравілат (*Geum*)

Гравілат річковий (*Geum rivale* L., 1753)

Рід Родовик (*Sanguisorba*)

Родовик лікарський (*Sanguisorba officinalis* L., 1753)

Родина Айсторві (Asteraceae), або Складноцвіті (Compositae)

Рід Деревій (*Achillea*)

Деревій звичайний (*Achillea millefolium* L., 1753)

Рід Ехінацея (*Echinacea*)

Ехінацея пурпурова, або рудбекія (*Echinacea purpurea* L., 1753)

Рід Золотушник (*Solidago*)

Золотушник звичайний (*Solidago virgaurea* L., 1753)

Рід Кульбаба (*Taraxacum*)

Кульбаба лікарська, або звичайна (*Taraxacum officinale* L., 1753)

Рід Лопух (*Arctium*)

Лопух великий, або справжній (*Arctium lappa* L., 1753)

Рід Нагідки (*Calendula*)

Нагідки лікарські, або календула (*Calendula officinalis* L., 1753)

Рід Оман (*Inula*)

Оман високий (*Inula helenium* L., 1753)

Рід Підбіл (*Tussilago*)

Підбіл звичайний, або мати-й-мачуха (*Tussilago farfara* L., 1753)

Рід Полин (*Artemisia*)

Полин гіркий (*Artemisia absinthium* L., 1753)

Рід Ромашка (*Matricaria*)

Ромашка лікарська (*Matricaria recutita* L., 1753)

Ромашка пахуча (*Matricaria discoidea* DC., 1838)

Рід Цикорій (*Cichorium*)

Цикорій дикий, або петрові батоги (*Cichorium intybus* L., 1753)

Рід Волошка (*Centaurea*)

Волошка синя (*Centaurea cyanus* L., 1753)

Рід Череда (*Bidens*)

Череда трироздільна (*Bidens tripartita* L., 1753)

Рід Пижмо (*Tanacetum*)

Пижмо звичайне (*Tanacetum vulgare* L., 1753)

Рід Сухоцвіт (*Gnaphalium*)

Сухоцвіт багновий (*Gnaphalium uliginosum* L., 1753)

Рід Цмин (*Helichrysum*)

Цмин пісковий (*Helichrysum arenarium* Moench, 1794)

Родина Бобові (Fabaceae)

Рід Буркун (*Melilotus*)

Буркун лікарський (*Melilotus officinalis* L., 1779)

Рід Вовчуг (*Ononis*)

Вовчуг польовий (*Ononis arvensis* L., 1759)

Рід Конюшина (*Trifolium*)

Конюшина лучна, або червона (*Trifolium pratense* L., 1753)

Конюшина повзуча, або біла (*Trifolium repens* L., 1753)

Рід Робінія (*Robinia*)

Робінія звичайна (*Robinia pseudoacacia* L., 1753)

Рід Жовта акація (*Caragana*)

Жовта акація деревна (*Caragana arborescens* L., 1785)

Рід Астрагал (*Astragalus*)

Астрагал нутовий (*Astragalus cicer* L., 1753)

Рід В'язіль (*Securigera*)
 В'язіль барвистий (*Securigera varia* Lassen, 1989)
 Рід Горох (*Pisum*)
 Горох посівний (*Pisum sativum* L., 1753)
 Рід Чина (*Lathyrus*)
 Чина лучна (*Lathyrus pratensis* L., 1753)
Родина Окружкові (Аріасеае)
 Рід Любисток (*Levisticum*)
 Любисток лікарський (*Levisticum officinale* W.D.J.Koch, 1824)
 Рід Болиголов (*Conium*)
 Болиголов плямистий (*Conium maculatum* L., 1753)
 Рід Кмин (*Carum*)
 Кмин звичайний (*Carum carvi* L., 1753)
 Рід Кріп (*Anethum*)

Кріп запашний, або пахучий (*Anethum graveolens* L., 1753)

Рід Морква (*Daucus*)

Морква звичайна, або дика (*Daucus carota*)

Родина Rosaceae представлена 16 видами рослин, родина Asteraceae – 17, родина Fabaceae – 10, родина Аріасеае – 5.

Серед життєвих форм трапляються багаторічні (35 видів), дворічні (5 видів) та однорічні (8 видів) рослини. Дуже часто трапляється 14 видів рослин, часто – 9, досить часто – 12, зрідка – 7, поодинокі – 6 (табл. 1).

Усі види рослин, які зареєстровані нами в ході дослідження багаті на вітаміни, використовуються в медицині та промисловості. Червонокнижні види відсутні.

Таблиця 1

Лікарські рослини околиць м. Житомира

№ п/п	Вид рослини	Життєва форма	Поширення	Частота трапляння
1.	Гадючник звичайний	багаторічна	біля доріг та каналів	часто
2.	Глід криваво-червоний	багаторічна	як декоративна рослина в садах	зрідка
3.	Горобина звичайна	багаторічна	ліси, чагарники	часто
4.	Перстач прямостоячий	багаторічна	біля боліт, вологі луки	дуже часто
5.	Перстач гусячий	багаторічна	узлісся, чагарники	досить часто
6.	Суниці лісові	багаторічна	узлісся, ліси, чагарники	досить часто
7.	Шипшина собача	багаторічна	уздовж доріг, узлісся	досить часто
8.	Вишня звичайна	багаторічна	сади, палісадки	дуже часто
9.	Вишня пташина, або черешня	багаторічна	полезахисні смуги	зрідка
10.	Черемха звичайна	багаторічна	підлісок, чагарники, ліси	досить часто
11.	Горобина чорноплідна, або аронія	багаторічна	поодинокі посадки	поодинокі
12.	Ожина сиза, або звичайна	багаторічна	берег річки, на вирубках	зрідка
13.	Малина звичайна	багаторічна	підлісок, галявини	досить часто
14.	Парило звичайне	багаторічна	чагарники, узлісся, луки	дуже часто
15.	Гравілат річковий	багаторічна	вологі луки, берег річки	поодинокі
16.	Родовик лікарський	багаторічна	узлісся, берег річки	поодинокі
17.	Деревій звичайний	багаторічна	галявини, чагарники, уздовж доріг	дуже часто
18.	Ехінацея пурпурова, або рудбекія	багаторічна	декоративна рослина в садах	зрідка
19.	Золотушник звичайний	багаторічна	чагарники, кам'янисті відслонення	часто
20.	Кульбаба лікарська, або звичайна	багаторічна	луки, на полях, чагарники	дуже часто
21.	Лопух великий, або справжній	дворічна	сади, уздовж доріг, берег річки, ліси	часто
22.	Нагідки лікарські, або календула	однорічна	декоративна рослина в садах	досить часто
23.	Оман високий	багаторічна	чагарники	поодинокі
24.	Підбіл звичайний, або мати-й-мачуха	багаторічна	на схилах, берег річки	досить часто
25.	Полин гіркий	багаторічна	уздовж доріг	зрідка
26.	Ромашка лікарська	однорічна	уздовж доріг	досить часто
27.	Ромашка пахуча	однорічна	уздовж доріг, луки, берег річки	часто
28.	Цикорій дикий, або петрові батоги	багаторічна	засмічені місця, біля каналів, чагарники	дуже часто
29.	Волошка синя	однорічна	уздовж доріг, луки	досить часто
30.	Черета трироздільна	однорічна	луки, берег річки	досить часто
31.	Пижмо звичайне	багаторічна	галявини, чагарники, уздовж доріг, луки	дуже часто

Продовження таблиці 1

№ п/п	Вид рослини	Життєва форма	Поширення	Частота трапляння
32.	Сухоцвіт багновий	однорічна	заплавні, галявини	досить часто
33.	Цмин пісковий	багаторічна	ліси, галявини	дуже часто
34.	Буркун лікарський	дворічна	уздовж доріг, канами, схили балок	часто
35.	Вовчуг польовий	багаторічна	луки, чагарники, берег річки	досить часто
36.	Конюшина лучна, або червона	багаторічна	узлісся, чагарники, заплавні луки	дуже часто
37.	Конюшина повзуча, або біла	багаторічна	узлісся, чагарники, схили	дуже часто
38.	Робінія звичайна	багаторічна	полезахисні смуги, уздовж доріг	зрідка
39.	Жовта акація деревна	багаторічна	підлісок, лісосмуги	поодинокі
40.	Астрагал нутовий	багаторічна	лісові галявини, чагарники	часто
41.	В'язіль барвистий	багаторічна	чагарники, узлісся, луки	часто
42.	Горіх посівний	однорічна	городня культура	дуже часто
43.	Чина лучна	багаторічна	луки, узлісся, чагарники	часто
44.	Любисток лікарський	багаторічна	як декоративна рослина в садах	поодинокі
45.	Болитолов плямистий	дворічна	узлісся, лісові галявини	дуже часто
46.	Кмин звичайний	дворічна	луки, узлісся	дуже часто
47.	Кріп запашний, або пахучий	однорічна	городня культура	дуже часто
48.	Морква звичайна, або дика	дворічна	уздовж доріг, чагарники, луки	зрідка

Висновки. Таким чином, в околицях м. Житомира нами вивчено 48 видів найпоширеніших лікарських рослин, із них: 16 видів – з родини Rosaceae, 17 видів – Asteraceae, 10 видів – Fabaceae, 5 видів – Ariaceae. 35 видів рослин значно поширені в м. Житомирі (дуже часто, часто, досить часто) й мають необмежений ресурсний потенціал для використання; 7 видів трапляються фрагментарно (зрідка) й мають обмежений ресурсний потенціал для використання; 6 видів – поодинокі (збирання таких рослин у місцях їх зростання необхідно обмежити). Червонокнижні

види рослин у наших дослідженнях не реєструвалися.

Перспективи подальших досліджень. Встановлення видового складу лікарських рослин різних регіонів України, вивчення їх хімічних властивостей із залученням сучасних фізико-хімічних методів дослідження, сприятиме розробці сучасних фітопрепаратів для лікування та профілактики багатьох захворювань людини і тварин. Необхідна розробка системи заходів щодо охорони рідкісних та зникаючих видів лікарських рослин.

Література

- Байрак О. М., Стецюк Н. О. Атлас рідкісних і зникаючих рослин Полтавщини. Полтава : Верстка, 2008. 248 с.
- Довгопола І. Л. Лікарські рослини природної флори Переяславщини. Біорізноманіття, екологія та експериментальна біологія. 2020. Том 22, № 1. С. 27-38.
- Клепець О. В. Лікарські рослини водної флори м. Полтави та околиць. Біологія і екологія. 2022. Том 8, № 2. С. 51-65.
- Кречківська Г. В., Монастирська С. С., Волошанська С. Я. Видовий склад та ресурсна характеристика деяких видів лікарських рослин гірської місцевості Дрогобицького району. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 20. Біологія. 2013. С. 10-20.
- Лікарські рослини : Енциклопедичний довідник / відп. ред. А. М. Гродзінський. Київ, 1992. 544 с.
- Мінарченко В. М., Тимченко І. А. Атлас лікарських рослин України. Київ, 2002. 172 с.
- Мінарченко В. М. Лікарські судинні рослини України (медичне та ресурсне значення). Київ, 2005. 323 с.
- Мінарченко В. М. Лікарські рослини України. Енциклопедія Сучасної України: електронний ресурс / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016.
- Морозюк С. С., Протопопова В. В. Трав'янисті рослини України: Навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан. 2007. 216 с.
- Мусієнко М. М. Екологія рослин. Підручник. Київ: Либідь. 2006. 432 с.
- Решетюк О. В., Терлецький В. К., Філіпенко А. Б. Лікарські рослини Полісся з основами фітотерапії. Луцьк : Твердиня, 2007. 190 с.
- Сагайдак В. Р., Перерва В. М., Голя Л. М., Харченко Л. П., Дяченко-Богун М. М. Лучні лікарські рослини околиць селища Голобородьківське Полтавського району Полтавської області. Біологія і екологія. 2022. Том 8, № 2. С. 82-92.
- Сафонов М. М. Повний атлас лікарських рослин. Тернопіль : Навчальна книга Богдан, 2010. 384 с.
- Федорончук М. М. Чекліст флори України. 2: родина Fabaceae (Fabales, Angiosperms). Чорноморський ботанічний журнал. 2022. № 18(2). С. 97-138. <https://doi.org/10.32999/ksu1990-553X/2022-18-2-1>
- Федорончук М. М. Чекліст флори України. 4: родина Rosaceae (Rosales, Angiosperms). Чорноморський ботанічний журнал. 2022. № 18(4). С. 305-349. <https://doi.org/10.32999/ksu1990-553X/2022-18-4-1>
- Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я.П. Дідуха. К.: Глобалконсалтинг. 2009. 900 с.